

De geschiedenis en toekomst van Europa

door Dave van Ooijen¹

In toenemende mate is er de laatste jaren een grote scepsis te bespeuren over Europa. En dan heb ik het niet over Europa als een geografisch continent van volkeren, maar over het Europa van de Europese Unie. De toenemende scepsis is niet alleen iets van Nederland, maar komt in alle landen van de Europese Unie voor. Zo kunnen we ons van Nederland nog wel de uitslag over het referendum over de vaststelling van een Grondwet voor Europa van 1 juni 2005 herinneren. Met een opkomstpercentage van 63 procent stemde 61,5 procent van de kiesgerechtigde Nederlanders tegen en slechts 38,5 procent voor. Vers in ons geheugen ligt de uitslag van het referendum in het Verenigd Koninkrijk over uittreding uit de Europese Unie. Op 23 juni 2016 stemde 51,9 procent van de inwoners van het Verenigd Koninkrijk voor uittreding uit de Europese Unie. De meeste tegenstemmers kwamen uit Engeland. Schotland, Noord-Ierland en Gibraltar stemde vóór handhaving van het lidmaatschap. Terwijl de regering-Cameron voor handhaving en aanpassing van het lidmaatschap was, was een van de argumenten die tijdens de campagne door tegenstanders werd gebruikt dat ook Cameron gruwde van 'an ever closer union' en deze passage uit het EU-verdrag wilde schrappen.

Een steeds hechter verbond

In het onlangs door uitgeverij Balans postuum uitgebrachte boek 'Een steeds hechter verbond. Europa op weg naar Europa', een absolute aanrader voor iedereen die zich een mening over het actuele Europa wil vormen, scheidt de op 18 juni 2015 overleden Leidse hoogleraar Hans Nieuwenhuis op pagina 21 al meteen duidelijkheid over een van de grote verwarringen die er over het EU-verdrag bestaan. Zo is het doel van de EU niet, zoals zo vaak wordt gezegd, om te komen tot een steeds hechter verbond van Europese *staten*, maar tot een steeds hechter verbond van Europese *volkeren*. Zo staat in artikel 1 van het EU-verdrag: "Dit Verdrag markeert een nieuwe etappe in het proces van totstandbrenging van een steeds hechter verbond tussen de volkeren van Europa, waarin de besluiten in zo groot mogelijke openheid en zo dicht mogelijk bij de burger worden genomen." Staten óf volkeren, wat maakt het uit, zal u misschien zeggen. Hans Nieuwenhuis, een groot kenner van de eeuwenoude cultuur die ons continent heeft gevormd, stelt in zijn zeer boeiend geschreven boek dat de Europese Unie niet moet worden gezien als een bureaucratie dat lidstaten zijn wil oplegt of als een neo-liberaal instrument dat slechts tot

¹ Dave van Ooijen studeerde tussen 1979 en 1985 sociologie en politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij studeerde twee keer 'cum laude' af; bij de vakgroep Toegepaste Sociologie en de vakgroep Internationale Betrekkingen. Van 1979 tot 2014 was hij werkzaam bij Vereniging Milieudefensie, de gemeente Amsterdam, Nicis Institute en Platform31. Sinds eind 2014 is hij raadslid/fractievoorzitter voor de PvdA in de gemeente Castricum. Zijn blogs en artikelen verschijnen onder meer op zijn website: www.davevanooijen.nl.

doel heeft de interne vrije markt van goederen en diensten te promoten, maar dat de Europese Unie ook een waardengemeenschap is die door de eeuwen heen berust op welberedeneerde samenwerking in de strijd tegen een gemeenschappelijke vijand. Volgens Nieuwenhuis heeft geen van de volkeren van Europa zijn identiteit verkregen zonder gewapende strijd. Oorlog heeft aan de wieg gestaan van elke natie en de religieuze en humanistische tradities van het zich ontwikkelende Europa zijn nog steeds terug te vinden in de kunst en literatuur dat Europa heeft voortgebracht. Oorlog heeft ook aan de wieg gestaan van de Europese Unie zoals we die nu kennen. De naam van het continent Europa is, zo zegt Nieuwenhuis, afkomstig van Europa, de koningsdochter uit Tyros, een stad aan de Libanese kust. Zij werd door Kretenzers ontvoerd van de Libanese stranden als daad van vergelding voor de schaking van de Griekse prinses Io uit Argos door Fenicische kooplieden.

Kolen en staal

Terwijl sommigen de Europese Unie willen terugdraaien tot een vrijhandelszone en anderen de in 2002 opgeheven Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) voldoende vinden als samenwerkingsverband, vormden volgens Nieuwenhuis kolen en staal de grondstoffen voor het fundament van de Europese Unie en legden zij de basis voor economische samenwerking op steeds meer gebieden. Door de EGKS werden productie en prijzen op het gebied van kolen en staal, de grondstoffen van de oorlogsproductie, niet meer afzonderlijk nationaal geregeld, maar overgedragen aan een supranationaal orgaan. Dat wil zeggen een entiteit die macht uitoefent onafhankelijk van de nationale regeringen. Met de EGKS zou de aanleiding van drie Europese oorlogen, de macht over de steenkoolwinningsgebieden en bijbehorende staalindustrie van de Ruhr, Elzas-Lotharingen en de Saarlanden, tot het verleden behoren, zo was de gedachte. Ook toen al was het supranationale karakter van de EGKS voor de Britten de hoofdaanleiding om niet deel te nemen. Andere naoorlogse pogingen tot supranationale Europese verdragen werden door Britse politici telkens omgevormd tot intergouvernementele samenwerkingsverbanden: de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (later omgevormd tot OESO) en de Raad van Europa. De tegenwerking van de Engelsen heeft evenwel niet kunnen voorkomen dat het merendeel van de Europese landen koos voor hechtere vormen van samenwerking. Met een bruto binnenlands product (BBP) van zeventien biljoen dollar (2013) is de Europese Unie momenteel de grootste economische macht ter wereld.

Oorlog en strijd

De belangrijkste bijdrage die het boek van Hans Nieuwenhuis levert, is dat het ons op een heel inzichtelijke en zeer literaire wijze laat zien dat de geschiedenis van Europa vanaf haar oorsprong een geschiedenis is geweest van oorlog en strijd. Volgens Nieuwenhuis hebben de volkeren van Europa ruime ervaring met drie vormen van strijd. Ten eerste oorlog tegen vreemde overheersers, zoals tegen de Perzen, Carthagers, Hunnen, Moren en Turken. In het eerste deel van het boek legt hij in heel heldere en korte stukken uit waar de strijd met deze vreemde overheersers over ging. Ten tweede oorlog tussen twee Europese volkeren, zoals de Frans-Duitse oorlog van 1870. En ten derde de onderlinge strijd tussen verschillende geledingen van één volk, zoals de boeren tegen de adel in de zestiende eeuw in Duitsland en de strijd van de derde stand tegen de adel en de geestelijkheid in de achttiende eeuw in Frankrijk die leidde tot de Frans Revolutie van 1789. De oorlogen en strijd heeft geleid tot het Europa zoals we het nu kennen, zo zegt Nieuwenhuis. Een samenwerkingsverband van 28 Europese landen. De huidige Unie is gesmeed door de aantrekkingskracht van een idee: Europa. De weg naar een hechter verbond was verre van kaarsrecht, aldus Nieuwenhuis. Zo waren Keulen, Parijs en Rome reeds eerder onder de Romeinse keizer Trajanus (98-117) in één rijk verenigd. Keizer Karel de Grote (800-814) was de tweede die de drie steden verenigde in één rijk. Beide Europese Unies (het Romeinse en het Karolingische Rijk)

kwamen tot stand en bleven in stand door wapengeweld. Viel de in 1957 door Frankrijk, Duitsland, Italië, België, Luxemburg en Nederland opgerichte Europese Economische Gemeenschap (EEG) geografisch nagenoeg geheel samen met het rijk van Karel de Grote, pas met de eventuele toetreding van de kandidaat-lidstaten Servië en Turkije en de potentiële lidstaat Bosnië vormen zowel het rijk van Karel de Grote als het rijk van de Romeinse keizer Justinianus (527-565) onderdeel van de Europese Unie.

Europese waarden

Met de vaststelling van het Verdrag van de Europese Unie in 1992 is volgens Nieuwenhuis een nieuwe fase in de ontwikkeling van Europa in gang gezet. Een ontwikkeling die tot doel heeft een stevige basis te leggen voor vrede en veiligheid en verhoging van de Europese levensstandaard. De waarden die in de Europese Unie centraal staan (democratie, rechtstaat en eerbiediging van de menselijke waardigheid) zijn het resultaat van de ontwikkeling die Europa heeft doorgemaakt. De idealen van de Franse Revolutie (vrijheid, gelijkheid en solidariteit) hebben daarin een belangrijke rol gespeeld. Ze vormen tegenwoordig de kernwaarden in het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie. Is daarmee het missie van de Europese Unie (een steeds hechter verbond van volkeren) gerealiseerd? Nee, zegt Nieuwenhuis. In andere landen in Europa, niet behorend tot de Europese Unie, is sinds het einde van de Sovjet Unie in 1990 eenzelfde ontwikkeling, hoewel hortend en stotend, waar te nemen. Met de annexatie van de Krim door Rusland zijn de eerste scheuren overigens al weer merkbaar in deze ontwikkeling. Na de val van de Muur in 1989 zijn de eerste wankele stappen naar eenzelfde ontwikkeling in Midden- en Oost-Europa gezet met de ondertekening op 8 december 1991 van het Verdrag van Minsk. Met het verdrag stelden de drie oprichters (Wit-Rusland, de Russische Federatie en Oekraïne) 'te streven naar democratische rechtstaten'. In hetzelfde jaar traden ook Azerbeidzjan, Armenië, Kazachstan, Kirgizië, Moldavië, Oezbekistan, Tadzjikistan en Turkmenistan toe tot het verdrag. De Russische Federatie werd zo een stuk minder Aziatisch dan de voormalige Sovjet-Unie. Vanuit politiek perspectief is de Russische Federatie Europees. De belangrijkste delen ervan liggen in het Europese deel en ruim 70% van de bevolking woont in Europees Rusland. Om die reden, zegt Nieuwenhuis, kan de Europese Unie niet om Rusland heen, zij zit eraan vast.

IJzeren Gordijn

Nieuwenhuis heeft nog meegemaakt dat Rusland op 18 maart 2014 de Krim annexeerde. Het is niet ondenkbaar, aldus Nieuwenhuis dat in Europa wederom een IJzeren Gordijn neerdaalt, ditmaal van Kaliningrad, een Russische enclave aan de Oostzee, ingeklemd tussen Litouwen en Polen, tot Jalta op de Krim. De stad Kaliningrad heette tot 1946 Königsberg, was een onderdeel van Oost-Pruisen en daarmee Duits grondbezit. Op 9 april 1945 capituleerde de stad na een offensief van de Sovjet-Unie en werd Kaliningrad een deel van de Sovjet-Unie, tegenwoordig de Russische Federatie. Dat er een kans voor een nieuw IJzeren Gordijn bestaat is niet denkbeeldig. Ook volgens Robert D. Kaplan (zie zijn boek 'Duister Europa', Spectrum, 2016) houdt Rusland de kans open voor een invasieroute tussen de Zwarte Zee enerzijds en de Balkan en de Middellandse Zee anderzijds. Zoals de Noord-Europese laagvlakte (Polen, Wit-Rusland en Baltische Staten) de noordelijke invasieroute is tussen Europa en Rusland, zo vormt de 'Pontische Bres' bij de Zwarte Zee de zuidelijke route, zo zegt Kaplan. Wordt de 'Pontische Bres' als een invasieroute gebruikt, dan is het eerste de beste land dat door Rusland onder de voet wordt gelopen Roemenië. Het is de geopolitieke ligging van de Krim waarom Rusland het schiereiland heeft geannexeerd, de pro-Russische rebellen in Oost-Oekraïne steunt, en er zo op gebrand is om zoveel mogelijk gebied langs deze denkbeeldige grens binnen de Russische invloedssfeer te houden. Het is ook de reden waarom Rusland duizenden soldaten en militaire middelen in het naast Roemenië liggende Transnistrië handhaaft en onlangs een van zijn meest geavanceerde wapens op de Krim heeft

gestationeerd. De achtergronden voor een nieuw IJzeren Gordijn heeft president Poetin reeds op 10 februari 2007 kenbaar gemaakt tijdens een geruchtmakende rede tijdens een internationale veiligheidsconferentie in München. Aanleiding vormde de verdere uitbreiding van de NATO en de Europese Unie met voormalige Oost-Europese landen. Waren in 1999 Tsjechië, Polen en Hongarije tot de NATO toegetreden. Vervolgens traden in 2004 zeven Oost-Europese landen toe tot de Europese Unie: Estland, Letland, Litouwen, Polen, Slowakije, Tsjechië en Hongarije. Daarmee was de 'annexatie' van Oost-Europa, zoals Rusland het ziet, nog niet ten einde. Zo werden ook Estland, Letland, Litouwen, Slowakije, Slovenië, Roemenie en Bulgarije in 2004 lid van de NATO. Tenslotte werden tot overmaat van ramp ook Bulgarije en Roemenie op 1 januari 2007 lid van de Europese Unie. Het is dan ook niet voor niets dat Poetin in zijn rede zei dat Europa en de NATO 'ons nieuwe scheidslijnen en muren probeert op te dringen'.

Thomas Hobbes

Hans Nieuwenhuis houdt ons met zijn boek een gigantische spiegel voor over de oorsprong en ontwikkeling van Europa. De rijke geschiedenis, begonnen bij het neerslaan van de Perzische vloot door de Atheners bij de slag van Salamis en de daarop volgende overwinning van de Spartanen op de Perzen bij Plataitai (479 voor Christus), hebben volgens Nieuwenhuis een Europese trend in gang gezet waarbij de Europese volkeren telkens opnieuw hebben laten zien dat zij zich niet door vreemde mogendheden te laten knechten. Zoals gezegd was Nieuwenhuis een groot kenner van de eeuwenoude cultuur die ons continent heeft gevormd. Citaten uit de klassieke mythologie, historische gebeurtenissen en teksten uit de rijke Europese literatuur worden door hem van scherp commentaar voorzien en in verband gebracht met de actualiteit. Veel van de opvattingen en meningen die de afgelopen jaren door critici van de Europese Unie naar voren zijn gebracht worden door hem genadeloos weerlegd. Het is een boek met een grote zeggingskracht. Het boek houdt ons een spiegel voor om te voorkomen dat met het verdwijnen van een hecht Europa een gevaarlijke weg wordt ingeslagen. Een weg waarbij niemand nog grip heeft op de ontwikkelingen en er een hobbesiaanse situatie ontstaat waarin de mens tot zijn eigen slechte zelf terugvalt, de eenzame wolf die de andere wolven aanvalt. Hoe groot is die kans gelet op hoe de politieke verhoudingen zich in Europa ontwikkelen?

Demos

Daarvoor is het verstandig te bezien hoe de demos, de bevolking van Europa en Nederland, nu tegen de ontwikkeling van Europa en de Europese Unie aankijkt? Op basis van krantenartikelen, sociale media, de uitslag van verkiezingen en van tussentijdse peilingen naar de politieke voorkeur zou je bijna tot de conclusie komen dat het merendeel van de bevolking wil dat er zo snel mogelijk een einde komt aan een steeds hechter verbond van volkeren in Europa. Zie de uitslag van het referendum over de Europese Grondwet, de Brexit, de economische crisis, de steun aan Griekenland, de vluchtelingencrisis, de aanslagen van IS in Europa, de steun voor het Front National bij de Franse presidentsverkiezingen, de uitslag van de peilingen in Nederland waaruit zou blijken dat als er nu verkiezingen zouden worden gehouden de PVV de grootste politieke partij zou worden. Uit alles lijkt een toenemende tendens tot popularisering, radicalisering en conservatisme. Klopt dit beeld? Is er geen enkele weerstand of sprankje hoop dat het mogelijk toch nog een andere kant op gaat? Dat de Europese Unie in een crisis verkeerd is helder. Volgens de al 40 jaar bestaande Eurobarometer die jaarlijks een uniek inzicht geeft in hoe opinies en houdingen zich bij de Europese bevolking ontwikkelen, is er na het begin van de crisis in 2008 sprake van een dalend vertrouwen in de Europese Unie. Had in 2009 nog 48 procent van de bevolking een positief beeld van de EU, sinds 2012 is dit gedaald tot 30-31 procent. Het aandeel dat een negatief beeld heeft steeg van 19 procent in 2010 naar 28-29 procent sinds 2012.

Burgerperspectieven

Het continue onderzoek burgerperspectieven van het SCP laat voor Nederland een wat genuanceerder beeld zien. Terwijl de meeste Europese landen duidelijk meer pessimisten dan optimisten kennen, zijn er eind 2015 in Nederland ongeveer evenveel mensen die het met het land eerder de goede kant op vinden gaan (40 procent) als die het de verkeerde kant op zien gaan (38 procent). Het onderzoek van de EU laat evenwel ook zien dat sinds 2008 ook in Nederland de steun voor de EU afkalft. Na een kleine opleving in het eerste kwartaal van 2016 laat het onderzoek van het SCP in het tweede kwartaal weer een wat negatiever beeld over het Nederlands lidmaatschap zien. In tegenstelling tot 2008-2009 toen 42 procent het Nederlands lidmaatschap van de EU een goede zaak vond, vindt nu dat nog 39 procent een goede zaak. Het aandeel dat het daar niet mee eens is groeide van 16 procent in 2008-2009 naar 28 procent. Drieëndertig procent is neutraal of weet het niet. In totaal blijft de groep voorstanders echter groter dan de groep tegenstanders. Dat het draagvlak voor de EU in Nederland afneemt is overigens niet af te lezen aan de Nederlandse opkomst voor de verkiezingen van het Europees Parlement. Terwijl het dieptepunt in 1999 lag met een opkomst van 30 procent, lag de opkomst bij de drie daarna gehouden verkiezingen op 37-39 procent. Ook over globaliseringkwesties ligt de zaak niet zo eenduidig als tegenstanders doen geloven. Op de vraag of Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen is er tussen 2008-2009 en het tweede kwartaal van 2016 weinig veranderd. Het percentage dat het daarmee (zeer) oneens is blijft liggen op 31-32 procent. En het aandeel dat het daarmee (zeer) eens is blijft liggen op 40-41 procent. Op de vraag of de aanwezigheid van verschillende culturen winst is voor onze samenleving zegt 42 procent dat het daar (zeer) mee eens is. Een minderheid van 29 procent is het daar (zeer) mee oneens.

Waarden centraal

Wat leert bovenstaande ons nu? Ten eerste dat het beeld niet zo zwartgallig en eenduidig is als sommigen ons willen doen geloven. Ja, er is een crisis, een diepe crisis, maar die crisis is ook weer niet zo ernstig dat alles dat in het verleden is opgebouwd dient te worden afgebroken. De algemeen ervaren onvrede moet evenwel wel serieus genomen worden. Voor zorgen die mensen hebben dient een oplossing te worden gevonden. Aanpassing van het beleid is nodig en wenselijk. Ten tweede leert het dat de kwestie Europa vele malen ingewikkelder en genuanceerder ligt dan vaak wordt voorgesteld. Ondanks de kritiek op het grote aantal vluchtelingen laat het continue onderzoek burgerperspectieven (tweede kwartaal 2016) ook zien dat 49 procent van de bevolking het (zeer) oneens dat Nederland de grenzen zou moeten sluiten voor vluchtelingen. Verder vindt nog steeds 63 procent dat het onze morele plicht is mensen toe te laten die vluchten voor oorlog en vervolging. Ten derde laat het zeer lezenswaardige boek bank van Nieuwenhuis zien dat Europa een rijke geschiedenis en een rijke cultuur kent die heeft geleid tot breed gedeelde waarden. Democratie, rechtstaat en eerbiediging van de menselijke waardigheid door het naleven van de mensenrechten, het zijn waarden die in de loop der tijd meer en meer belangrijk zijn geworden en zijn verankerd in het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie. Steeds meer Europese landen hechten een groot belang aan deze waarden. Dit komt onder meer tot uitdrukking in het aantal landen dat inmiddels is toegetreden tot de EU en de NATO.

Socialer Europa

Maar het leert ons nog meer. Ten vierde leert het dat de tweedeling in de samenleving verder aan het toenemen is. Waren onder hogeropgeleiden de voorstanders van het EU-lidmaatschap van 2008 tot en met nu steeds duidelijk in de meerderheid, sinds 2012 zijn onder lageropgeleiden de tegenstanders meestal in de meerderheid. En hoewel onder middelbaar opgeleiden de groep voorstanders ook altijd

groter was dan de groep tegenstanders, de verschillen worden steeds kleiner. En als de trend vanaf 2008 doorzet, duurt het niet lang meer voordat ook onder middelbaar opgeleiden meer EU-tegenstanders dan voorstanders zijn. Ten vijfde leert de geschiedenis van Europa dat de democratie, de rechtstaat en het eerbiedigen van mensenrechten niet iets vanzelfsprekends is. Zie de ontwikkelingen in Turkije en de in diverse Europese landen oplevende opvattingen waaruit blijkt dat bepaalde groepen inferieur zijn en als tweederangsburgers kunnen worden gezien. Oorlog en strijd heeft Europa gevormd tot waar het nu staat. Om opnieuw oorlog of het afglijdend naar totalitaire regimes te voorkomen, zal voortdurend het belang van democratische besluitvorming, de onafhankelijke rechtstaat en het belang van mensenrechten naar voren dienen te worden gebracht. Daarnaast zullen de toenemende tegenstellingen tussen hoger, middelbaar en lager opgeleiden op het gebied van werk en inkomen moeten worden aangepakt. Het accent van de EU zal tevens dienen te worden gelegd op een sociaal Europa. Ook de in 2004 en 2007 tot de EU toegetreden landen uit Oost-Europa zullen de waarden van de EU hun bijdrage aan de vluchtelingen crisis dienen te leveren. Tot slot zal de Europese Unie volgens Nieuwenhuis niet alleen meer werk moeten gaan maken van artikel 3 van het Verdrag van de EU, waarin staat dat de Unie haar rijke verscheidenheid van cultuur en taal eerbiedigt, dit heeft van alles met de identiteit van de lidstaten te maken, maar dit ook van toepassing moeten verklaren ten aanzien van de rijke verscheidenheid van recht.

'Een steeds hechter verbond. Europa op weg naar Europa', Hans Nieuwenhuis, uitgeverij Balans, 2016, 288 pagina's, € 24,95